

історії Центрально-Східної Європи. Збірник наукових праць, присвячений 1100-літтю першої літописної згадки про Чернігів. – Чернігів, 2007.

14. Андрощук Ф. «Святошина печать» // RUTENIKA. – № 9. – К., 2010.

15. Картины церковной жизни Черниговской епархии из девятивековой ея истории. – К., 1911.

16. Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей. – Часть I. – Середина IX – начало XIV вв. – Ренн, 1991.

17. Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква, 2006.

18. Шахматов О. Києво-Печерський Патерик і Печерський літопис // Хроніка 2000. – № 53 – 54. – Світочі Христової віри. – К., 2003.

19. Татищев В.Н. История Российская. – Т. II. – М., 1995.

20. Уварова П.С. Городища и курганы с погребениями в урнах // Труды Московского Предварительного Комитета по устройству XIV Археологического съезда. – М., 1906. – Вып. I.

21. Ситий Ю. Два етапи заселення басейну р. Пакульки // «Пакуль поживемо тут». Збірник статей і матеріалів. – Ніжин, 2010.

22. Опись Киевопечерской Лавры волости Пакульской маестностей 1755 года февраля 13 дня...// «Пакуль поживемо тут». Збірник статей і матеріалів. – Ніжин, 2010.

23. Марков М.Е. О достопамятностях Чернигова // Чтения в Императорском Обществе истории и древностей Российских при Московском университете. – Кн. I. – М., 1847.

24. Смолич И.К. Русское монашество 988-1917. Жизнь и учение старцев / Приложение к «Истории Русской Церкви». – М., 1997.

25. Степовик Д. Історія Києво-Печерської лаври. – К., 2001.

26. Федотов Г. Святыя Древней Руси. – М., 1990.

27. Рапов О.М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII вв. – М., 1977.

28. Едлинский М. Подвижники и страдалцы за веру православную и землб святорусскую от начала христианства на Руси до позднейших времен. – М., 2001.

29. Демиденко В.В., Казновецкий П. Благоверные князья и святыя земли Черниговской. – Чернигов, 2007.

30. Коваленко В.П. «Дабы не забыть было то, еже ми показа Богъ...» // Дьнеслово. Збірка праць на пошану дійсного члена Національної Академії наук України П.П. Толочка з нагоди його 70-ліття. – К., 2008.

Коваленко В.П. Навозы – летописный город на Днепре

Расположенный на левом берегу Днепра, летописный город Навозы играл заметную роль в структуре Черниговского княжества XII – XIII вв., обслуживая одновременно Черниговский участок пути «Из Варяг в Греки» и переправу на сухопутной дороге на Волынь и Галичину. В начале XII в. городом и окрестными селами владел Святослав Давидович, который в 1106 г. первым среди князей Киевской Руси принял монашеский постриг в Киево-Печерском монастыре под именем Николая Святоши.

Ключевые слова: летописный город Навозы, Никола Святоша, Черниговское княжество XII – XIII вв.

Kovalenko V.P. Navozy – annalistic city at the Dniپر

Annalistic city Navozy was situated on the left bank of the Dniپر and it played an outstanding role in the structure of the Chernihiv principality in 12 – 13 centuries. It minded both Chernihiv part of the way “From Varangians to Greeks” and the crossing on the land way to Volyn’ and Galytchyna. In the beginning of 12 century Navozy and other nearby villages belonged to Svyatoslav Davydovitch, who was the first among princes who in 1106 became o monk in Kyiv-Pechersk Lavra under a name of Mykola Svyatosha.

Key words: annalistic city Navozy, Mykola Svyatosha, Chernihiv principality in 12 – 13 centuries.

30.03.2011 р.

ДОСЛІДЖЕННЯ ДАВНЬОРУСЬКОГО ЦВІНТАРЯ В ЧЕРНІГОВІ (ВУЛ. ЛЕНІНА, 35Б)

Дослідження цвинтаря невеликої церкви на території Передгороддя давньоруського Чернігова доповнюють матеріали по християнізації Русі.

Ключові слова: Чернігів, поховання, християнство, цвинтар.

У 1991 р. на подвір'ї готелю Україна (вул. Леніна, 35 б) у Чернігові І.А Потаповим під керівництвом А.Л. Казакова проводились земляні роботи під будівництво тепlopункту. На площі 60 м² було виявлено 15 поховань давньоруського часу [3, 1-11]. Виявлений могильник може вказувати на вірогідне місце розташування ще однієї давньоруської церкви на території Передгороддя. Повна публікація матеріалів дозволяє краще простежити обряд поховання і з'ясувати час спорудження церкви та виникнення її цвинтаря.

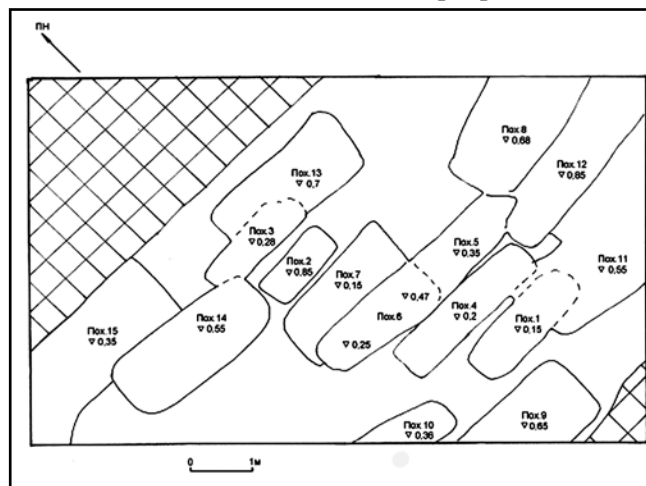
Поховання № 1. Могила, розмірами 0,8 x 2,15 м, мала глибину 0,13-0,15 м. Кістяк покладений головою на захід у витягнутому положенні на спині. Руки складені на животі.

Поховання № 2. Яма розмірами 0,6 x 1,35 м, глибиною 0,05-0,1 м нижче рівня материка містила залишки дитячого кістяка довжиною 0,85 м. Кістяк покладено на спину, головою на захід.

Поховання № 3 частково перебиває могилу № 13. Могила розміром 0,6 x 1,9 м мала глибину 0,15-0,28 м від рівня материка. Кістяк підлітка гарної збереженості лежав на спині, головою на захід. Руки покладені на грудях.

Поховання № 4. Яма розмірами 0,7 x 2,65 м, глибиною 0,15-0,2 м містила кістяк дорослої людини, покладений на спину, головою на захід. Руки складені на животі.

Поховання № 5 частково перебиває могилу

План розкопу на вул. Леніна 35б по материк

№№ 8, 12 і перекрите могилами №№ 6, 7. Яма розмірами 0,75 x 1,9 м мала глибину 0,35 м нижче рівня материка. Похований лежав на спині, головою на захід. Правиця покладена на живіт, ліва піднята до плеча. Біля голови виявлено уламок великого залізного кільця та уламки кераміки XII ст.

Поховання № 6 перекриває поховання № 5. Могила розмірами 0,87 x 2,7 м мала глибину 0,25-0,47 м. Кістяк поганої збереженості, орієнтований головою на захід. В заповненні знайдено залізний предмет та фрагмент кераміки XII-XIII ст.

Поховання № 7. Яма розмірами 1,1 x 2,3 м, глибиною 0,12-0,15 м містила кістяк гарної збереженості. Похований покладений на спину, головою на захід. Руки складено на животі.

Поховання № 8. В межах розкопу досліджене частково. Має яму шириною 1,35 м, глибиною 0,65-0,7 м. Біля черепа в західній частині ями знайдено мідне тринамистове скроневе кільце.

Поховання № 9 частково заходить під стінку розкопу. Ширина ям 1,25 м, глибина 0,55-0,65 м. Похований лежав на спині, головою на захід.

Поховання № 10 досліджене частково. Ширина могили сягає 0,7 м, глибина 0,22-0,36 м. В центрі ями виявлено кістяк, від якого збереглися кістки ніг, котрі вказують на орієнтацію поховання головою на захід.

Поховання № 11 частково заходить під стінку розкопу. Ширина могильної ями сягає 1,3-1,4 м, а глибина 0,5-0,55 м. Зберігся череп і кілька трубчастих кісток, які вказують на орієнтацію поховання головою на захід. Із заповнення могили походять уламки вінець XII-XIII ст.

Поховання № 12. Глибина ями 0,7-0,85 м. Яма містила череп, кілька хребців, які вказують на орієнтацію поховання головою на захід.

Поховання № 13. Яма розмірами 1,1 x 2,55 м мала глибину 0,6-0,7 м нижче рівня материка. Кістяк поганої збереженості, покладений у витягнутому положенні, головою на захід.

Поховання № 14. Могила розмірами 1,2 x 1,7 м мала глибину 0,4-0,55 м. Кістяк покладено на спину, головою на захід. Правиця лежала на тазі, ліва – на грудях.

Поховання № 15. Яма глибиною 0,35 м містила кістяк гарної збереженості, що лежав на спині, головою на захід. Руки складені на тазі. В заповненні могили виявлено уламки кераміки XII-XIII ст. та стінка рифленої амфори.

Таблиця № 1

Положення рук небіжчиків в розкопі по вул. Леніна 35 б

Розташування рук	Кількість випадків	Питома вага (%)
На животі	3	44
На тазі	1	14
На грудях	1	14
Ліва на грудях, права на тазі	1	14
Ліва до плеча, права на живіт	1	14
Загалом	7	100

Для семи випадків вдалося визначити положення рук. Розташування рук на тілі (ознака дотримання християнських норм поховання) характерне для цвинтарів, що виникли в XII ст.

Судячи із взаємної стратиграфії розташування могил, існує щонайменше три горизонти поховань, що частково перекривають одне одне. Обмеженість ділянки робіт не дозволяє визначити площу, зайняту під цвинтар, але на ділянці, відведеній під котлован п'ятиповерхівки, виявлена щільна садибна забудова [1, 2-10]. На місці досліджень присутні лише матеріали XII – середини XIII ст. Наявність дитячих поховань може вказувати на той факт, що могильник міг належати до домової церкви однієї садиби. Ці дві обставини вказують на тривале існування невеликого цвинтаря, розташованого біля дворової церкви чи каплиці. Виявлення скарбу угорських монет на території котловану п'ятиповерхівки свідчить про заможність власників розкопаної садиби. На думку дослідників, скарб закопаний наприкінці XI – в першій половині XII ст., тривалий час використовувався в якості жіночого намиста, що потрапило на Русь під час прибуття угорського посольства до Ізяслава Ярославовича [2, 61-63]. Дослідження цвинтаря поряд із руслом невеликого струмка, що проходив територією Передгороддя, дозволяє простежити певні аналогії між розташуванням цвинтаря на вул. Коцюбинського, 81 та Леніна, 35 б [5, 161-172]. Як перший, так і другий цвинтарі займали берег струмка, де можна було облаштувати колодязь – невід'ємну складову церковного подвір'я. Ділянки уздовж берегів струмків були досить привабливими для посадської забудови, і садиби досить швидко з'являлися в таких місцях [4, 99-210]. Але відсутність забудови в межах розкопу, де віднайдено цвинтар, вказує на той факт, що ділянка одразу була відведена під будівництво церкви чи каплиці. Це з одного боку вказує на сталість християнського світосприйняття (неможливість життя без храму), з іншого підтверджує час виникнення церкви чи каплиці в рамках XII ст.

Посилання

- Гребень П.Н. Отчет об охранных археологических работах в 1991 г. на посаде в г. Чернигове / П.Н. Гребень; В.Н. Марченко // НА ИА НАН Украины – № 1991/77.
- Ігнатенко І.М. Скарб угорських монет XI ст. з Чернігова / І.М. Ігнатенко, Г.О. Козубовський // Слов'яни і Русь у науковій спадщині Д.Я. Самоквасова – Чернігів, 1993. – С. 61-63.
- Казаков А.Л. Отчет про охранные раскопки в 1991 г. в г. Чернигове (ул. Ленина, 35б) / А.Л. Казаков, И.А. Потапов // НА ИА НАН Украины – № 1991.
- Ситий Ю. До питання про взаємозв'язок водопостачання і зростання території Давньоруського Чернігова / Ю. Ситий // Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи – Чернігів, 2007. – С. 199-210.
- Шекун О.В. Церковне кладовище XI – XIII ст. на вулиці Коцюбинського, 81 / О.В. Шекун, Ю.М. Ситий // Чернігівські старожитності: Науковий збірник. – Вип. III. – Чернігів, 2010. – С. 162-171.

Сытый Ю.Н. Исследования древнерусского кладбища в Чернигове (ул. Ленина, 35 б)

Исследование кладбища небольшой церкви на территории

Передграддя древнерусского Чернигова дополняют материалы по христианизации Руси.

Ключевые слова: Чернигов, захоронение, христианство, кладбище.

Sytyi Yu. M. The investigations of ancient Rus cemetery in Chernihiv. (Lenin's st., 35b)

The investigations of the church cemetery in the suburbs of ancient Chernihiv complement the information about the christianisation of Rus.

Key words: Chernihiv, burial, christianity, cemetery.

04.04.2011 р.

УДК 902.03 (477.51) «04/14»

Д. Р. Дем'яненко

МАТЕРІАЛИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIII СТ. В БАТУРИНІ

У статті подано результати перегляду колекції з розкопок в Батурині, які дозволили виокремити деяку кількість матеріалів другої половини XIII ст. Їх наявність та розташування дозволяють говорити про продовження існування Батурина в цей час.

Ключові слова: кераміка, Батурин, післямонгольська доба.

Цілеспрямовані дослідження території м. Батурин Бахмацького району Чернігівської області, розташованого у нижній течії р. Сейм, проводяться вже більше 15 років. Предметом цих досліджень виступає Батурин як одна з гетьманських столиць Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. В процесі досліджень вдалося виявити матеріали, які відносяться як до пізнішого, так і до більш раннього часу існування міста. Надзвичайно цікавими є матеріали, що датуються періодом після монгольської навали, котра прокотилась вогнем південними районами Чернігово-Сіверщини восени 1239 р. (Рис. 1).

На сьогоднішній день пануючою є думка про те, що Батуринське городище розділило сумну долю більшості інших населених пунктів краю, коли, знищивши Чернігів і пограбувавши центральні райони князівства, монголи повернули на схід і Посейм'ям відійшли у степ, знищивши по дорозі Рильськ, Вир, Глухів, Путивль, Курськ [4, 120]. Але перегляд колекції з розкопок в Батурині дозволяє припустити, що події розвивались дещо іншим чином.

Вперше матеріали другої половини XIII ст. були виявлені в північній частині поселення Палац в розкопах №№ 1 (Рис. 2: 12-13), 2 [1, 90-92] (1996 р.). Ці матеріали містились в культурному шарі обох

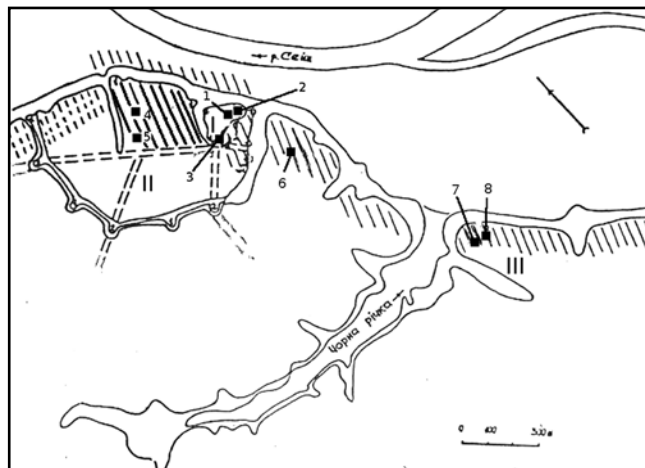

Рис. 1. Розташування розкопів з виявленими матеріалами другої половини XIII ст.

Умовні позначення:

- I – Литовський Замок; II – Фортеця; III – пос. Палац;
1 – розкопи №№ 13, 15 на Литовському Замку; 2 – розкоп № 7 на Литовському Замку; 3 – траншея № 2 на Литовському Замку;
4 – траншея № 4 на території Фортеці; 5 – траншея № 5 на території Фортеці; 6 – розкоп № 1 на Посаді;
7 – розкоп № 1 на пос. Палац; 8 – розкоп № 2 на пос. Палац.

розкопів, а також в заповненні споруди № 1 розкопу № 2 [1, 92-93].

Споруда орієнтована паралельно до краю тераси річки Сейм, стінками по лінії південний захід – північний схід з невеликим відхиленням до півночі. Вона мала прямокутну форму: 3,0 x 3,3 м – на рівні материка і 2,9 x 2,8 м – на рівні дна споруди. Заповнення споруди № 1 – однорідний чорний супісок на всю глибину котловану (0,5 м). Котлован частково викопаний у природному шарі темно-сірого супіску, що не містить ніяких знахідок, та материка (0,25 м). В трьох кутах (західний кут споруди вийшов за межі розкопу) фіксуються стовпові ямки від конструкції, діаметром 0,25 – 0,4 м і глибиною 0,2 – 0,31 м. В долівці споруди виявлено 3 ями, що, ймовірно, мали господарче призначення: біля північно-східної стінки споруди досліджена яма овальної в плані форми (0,4 x 0,6 м) з похилими стінками, глибиною 0,23 м; біля північно-західної стінки знайдена яма підпрямокутної форми (0,8 x 1,0 м), глибиною 0,32 м; біля південно-західної стінки споруди – овальної форми яма (0,8 x 1,15 м), глибиною 0,28 м. Із заповнення походить дрібна кераміка XII – XIII ст. та окремі фрагменти другої половини XIII ст.

Того ж року синхронні матеріали виявлено і на території Литовського Замку в траншеї № 1, в культурному шарі розкопів № 1 [1, 28], № 2 [1, 57] та в заповненні споруди № 3 розкопу № 2 [1, 56].

Споруда № 3 частково знищена спорудою XVII ст., що знаходиться дещо південніше. Від неї залишилася частина печі та ділянка котловану глибиною до 0,2 м. Заповнення котловану одноманітне – чорний супісок. Піч сформована на шарі глини потужністю